

«DOS COPS JOVE
I DOS COPS BAIXAT A LA TOMBA»
TRADICIONS BIOGRÀFIQUES I ESCATOLOGIA
A LA GRÈCIA ANTIGA

Discurs llegit el dia 12 de desembre de 2013
en l'acte de recepció pública de

JAUME PÒRTULAS

a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
i contestació de l'acadèmica numerària

LOLA BADIA

Reial Acadèmia de Bones Lletres
de Barcelona
2013

ÍNDEX

Elogi de Joan Bastardas i Parera	5
«DOS COPS JOVE I DOS COPS BAIXAT A LA TOMBA»	
TRADICIONS BIOGRÀFIQUES I ESCATOLOGIA A LA GRÈCIA ANTIGA	II
1. Hesioidea	13
La doble tomba d'Hesíode	14
Epigrames	18
Una vellúria «hesiòdica»	21
Néixer i morir dos cops	23
Llocs paral·lels. Pèlops, Jàson	25
«Cal que tinguis dues vides...»	27
«Jovenesa bessona, senyal patent de virtut».	28
Hesíode, poeta «màntic»	31
2. Ἐτερήμερίαι (Dies alterns)	37
Etàlides, entre dos mons	37
Afrodita Ἀμβολογήρας, <i>Hypnos</i> i <i>Thanatos</i>	39
Els Diòscurs	43
La immortalitat en dies alterns.	46
Un antre a Terapne	49
3. Aesopica & Epimenidea	55
«Posseir l'ànima d'Isop».	55
La mort d'Isop a Delfos	59
Epimènides de Creta, reencarnació d'Èac	62
¿Per què, Èac?	66
Hesíode, Estesícor, Homer	68

4. Sistematitzacions	75
El rol dels estudiosos del segle iv a.C.	75
Pitagorisme, orfisme i <i>vitae</i> poètiques	78
CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMICA NUMERÀRIA LOLA BADIA	81
ANNEXOS.	89
Referències bibliogràfiques	91
<i>Index locorum</i>	103

HESIODEA

Voldria analitzar una sèrie de contalles molt singulars sobre certs personatges grecs, a cavall entre la llegenda i la història, dels quals s'explica que van gaudir, insòlitàment, de dues vides. En efecte, segons determinades fonts, alguns *maîtres de vérité*¹ de l'Arcaisme grec van ressuscitar després de morts i van aprofitar l'oportunitat d'una segona existència. Ara no estic pas fent referència a una immortalitat metafòrica, derivada, per exemple, de la glòria poètica; estic parlant d'una doble vida, literalment. Contalles d'aquesta mena s'expliquen sobretot a propòsit del poeta Hesíode; però també sobre altres personatges amb prou feines menys il·lustres, com el fabulista Isop o Epimènides de Creta, que és comptat sovint en el nombre dels Set Savis. Una altra manera, no gaire diferent, de significar el mateix consisteix a proclamar que un determinat poeta o pensador fou la «reencarnació» d'un predecessor que havia destacat en la mateixa activitat intel·lectual. Fins fa relativament poc, aquestes contalles han constituït un tema de recerca escassament freqüentat.² D'això en deu tenir la culpa, almenys en part, llur mateix caràcter aberrant, i també la dificultat d'encaixar-les amb les altres notícies biogràfiques (o pseudobiogràfiques) sobre aquests autors.

És molt probable que algunes d'aquestes tradicions (possiblement la majoria) es puguin posar en relació amb el domini pitagòric. Però en el text present només tractaré del pitagorisme en els darrers paràgrafs, i encara de

¹ Al llarg d'aquest treball, faré servir sense més explicacions aquesta expressió, introduïda per Marcel Detienne en un treball clàssic de 1967, i que ha esdevingut d'ús general.

² Indicaré d'entrada dues excepcions, totes dues relativament recents: un article de Ruth Scodel (1980: 301-320), en el qual em recolzo força en les pàgines següents; i també Leslie Kurke (2011: 204-212, 288-289, 403-404, etc.).

manera sumària; prefereixo deixar la discussió de les connexions pitagòriques del meu tema per a una altra avinentesa.³ Em fa por el caràcter intrac- table de la llegenda de Pitàgoras, per culpa sobretot de la cronologia, tan tardana, de la immensa majoria de les seves fonts. Convé considerar amb escepticisme la possibilitat que fonts posteriors a Plató, que constitueix una mena de *great divide* del pensament grec, reflecteixin les realitats arcaiques d'una manera mínimament adequada. Per tant, em limitaré a adduir aquí les contalles sobre personatges arcaics importants (deixant Pitàgoras de banda) dels quals s'afirma que van tornar a la vida. No m'interessa pas tant l'antiguitat o la seriositat d'aquests relats —al capdavall, també provenen de fonts sovint molt tardanes i suspectes— sinó els *patterns* recurrents que s'hi deixen identificar. També miraré de confrontar aquestes (pseudo)bio- grafies amb alguns mites grecs de pervivència *post mortem* i/o de resurrecció, per tal d'il·lustrar com les contalles sobre poetes i pensadors històrics, o quasi històrics, s'han anat emmotllant als paradigmes del mite heroic.

La doble tomba d'Hesíode

Diverses fonts ens parlen de la mort novel·lesca d'Hesíode i del destí de les seves despulles. Resultaria que el poeta, després d'haver comprès malament les advertències d'un oracle (un motiu tradicional, recurrent en moltes biografies heroiques),⁴ hauria estat acusat, amb raó o sense, d'haver seduït una joveneta, germana d'uns hostes seus. A conseqüència d'això, hauria trobat la mort a mans dels enfurits germans de la noia, a tocar d'un santuari de Zeus Nemeu, a la Lòcrida.⁵ El cadàver del poeta, llançat a la mar

3 Les hipotètiques connexions entre la doctrina pitagòrica i les tradicions biogràfiques sobre alguns dels poetes grecs (Hesíode, Estesícor, Arquíloc, Hipòanax, Terpandre de Lesbos i Safo) han estat objecte d'un tractament innovador a Kivilo (2010); però els resultats d'aquest estudi són, almenys a parer meu, irregulars. Mentre allò que s'hi diu sobre Estesícor, posem per cas, em sembla inobjectable, la majoria de les afirmacions sobre Hesíode susciten una perplexitat considerable.

4 Cf. Brelich (1958: 320-322). L'oracle en qüestió ja és mencionat *en passant* per Tucídides III 96, 1.

5 Els relats sobre la mort d'Hesíode es troben còmodament aplegats en els Testi- monia 30-34 de l'edició Most (2006). Anàlisi d'aquestes contalles: Wilamowitz (1920:

pels seus assassins, hauria estat recuperat per uns dofins providencials que el van retornar a la riba, coincidint amb una festa popular, a Naupacte. Les seves despulles van ésser immediatament reconegudes pel poble aplegat i van rebre honors heroics, mentre els criminals eren castigats de manera implacable, ja fos pels déus i/o també pels homes.⁶

Allò que ens interessa ara, però, no és tant la mort del poeta com les notícies sobre les diverses sepultures on fou successivament depositat. Aquestes notícies reflecteixen diverses fases i contextos en el procés d'heroïtzació d'Hesíode. D'aquest procés d'heroïtzació en depenen tant les tradicions sobre les aventures i desventures del poeta com —almenys parcialment— la preservació de la seva obra.⁷ Les informacions més precises (cosa que no vol pas dir necessàriament fidedignes) sobre la sepultura d'Hesíode ens les forneix la *Guia de Grècia* de Pausànias, en el curs de la seva descripció de l'antiga ciutat d'Orcòmenos, la vella capital dels Míniés (ix 38, 3-4):

Hi ha sepulcres de Míniés i d'Hesíode.⁸ [Els habitants d'Orcòmenos] diuen que van obtenir la despulla d'Hesíode de la manera següent. Una vegada que la pesta feia estralls entre els homes i el bestiar, enviaren a Delfos emissaris sagrats. Diuen que la Pítia els va respondre de portar els ossos d'Hesíode de la regió de Naupacte a la d'Orcòmenos. Aquest era l'únic remei. Llavors, els emissaris feren una segona pregunta: ¿en quin indret de Naupacte trobarien els ossos? I la Pítia de bell nou els va respondre que una cornella els ho indicaria. Així, quan van desembarcar a la terra de Naupacte, diu que van veure, no lluny del camí, una roca; i sobre la roca, la cornella. Els ossos d'Hesíode,

---

406-412); Brelich (n. anterior); Nagy (1990: 47-52); Calame (1996: 41-54); Miralles & Pòrtulas (1998: 35-46); Pòrtulas (2008b: 29-30); Kivilo (2010: 25-35).

6 Un elenc dels diferents venjadors, humans i divins, d'Hesíode, a Kivilo (2010: 27). Les versions més articulades de la contalla es troben al *Certamen d'Homer i d'Hesíode* i en la *Vita* de Tzetzes (vegeu *infra*). També Pausànias (ix 31, 6) i Plutarc (*Mor.* 162c-e; 969d-e i 984d) al·ludeixen a la llegenda. L'*Onomàsticon* de Pòllux (v 42) i la *Suda* (s.v. HESÍODE) hi afegeixen encara certs complements i precisions.

7 Aquesta problemàtica ha estat estudiada sobretot amb referència a Arquíloc de Paros. Vegeu e. g. Nagy (1979: 301-308); Clay (2004, *passim*); Pòrtulas (2008b: 23-35); Or-naghi (2009: 115-179; 257-316); Kivilo (2010: 87-119).

8 Des dels temps de Heinrich Schliemann, els arqueòlegs han discutit si la tomba de Míniés, o la d'Hesíode, o fins i tot totes dues, s'han d'identificar amb la *tholos* micènica d'Orcòmenos. En l'actualitat, hom s'inclina per la resposta negativa. Vegeu Moggi & Osanna (2010: 425-430), que recullen la bibliografia recent.

els van trobar en una cavitat de la roca. Sobre el monument sepulcral [*i. e.* a Orcòmenos], s'hi van inscriure els díctics elegíacs següents:

Ἄσκη μὲν πατρὶς πολυλήϊος, ἀλλὰ θανόντος
ὄστέα πληξίππων γῆ Μινυῶν κατέχει
Ἡσιόδου, τοῦ πλεῖστον ἐν Ἑλλάδι κῦδος ὀρεῖται
ἀνδρῶν κρινομένων ἐν βασάνῳ σοφίης.

Ascra és la seva pàtria fecunda. Els ossos, ara que és mort,
els estoja la terra dels Mínies, domadors de corsers.
Hesíode! Ell ostenta entre els homes la glòria més alta,
si hom jutja amb la saviesa com a pedra de toc.

Trobem resums d'aquesta mateixa contalla en el *Certamen d'Homer i d'Hesíode* (xiv); i també en una *Vita* hesiòdica tardana, obra de l'erudit bizantí Joan Tzetzes.⁹ Aquesta *Vida* forneix, a més a més del que ja hem mencionat, un segon epigrama per a la sepultura d'Hesíode:

Més tard, els ciutadans d'Orcòmenos, d'acord amb un oracle, van recuperar els ossos d'Hesíode i els van sebollir al bell mig de l'àgora, amb la inscripció següent:

Ascra és la seva pàtria fecunda. Els ossos, ara que és mort,
els estoja la terra dels Mínies, domadors de corsers.
Hesíode! Ell ostenta entre els homes la glòria més alta,
si hom jutja amb la saviesa com a pedra de toc.

Però Píndar també li va compondre un epitafi:

Χαῖρε δις ἠβήσας, καὶ δις τάφου ἀντιβολήσας,
Ἡσίοδ', ἀνθρώποις μέτρον ἔχων σοφίης.

Salut, Hesíode, tu que has estat dos cops jove i dos cops has baixat
a la tomba. Entre els homes tens la mesura de la saviesa.

⁹ Tzetzes va compondre aquesta *vita* (Testim. 2 Most) per encapçal·lar la seva edició de *Treballs i dies*.

La notícia de la *Vita* i la del *Certamen* són molt semblants. El *Certamen*, tanmateix, omet el detall, no pas secundari, que la gent d'Orcòmenos sebollí Hesíode precisament a l'àgora;¹⁰ i també prescindeix del segon epigrama, l'atribuït a Píndar. En canvi, Plutarc posa seriosament en dubte, en el *Banquet dels Set Savis* (xix 162e), que els habitants d'Orcòmenos haguesin aconseguit mai emparar-se de les despulles del poeta:

ἐτάφη δ' ὁ Ἡσίοδος πρὸς τῷ Νεμείῳ· τὸν δὲ τάφον οἱ πολλοὶ τῶν ξένων οὐκ ἴσασιν, ἀλλ' ἀποκέκρυπται ζητούμενος ὑπ' Ὀρχομενίων, ὡς φασι, βουλομένων κατὰ χρησμὸν ἀνελέσθαι τὰ λείψανα καὶ θάψαι παρ' αὐτοῖς.

Hesíode va ésser sebollit a tocar del temple de Zeus de Nemea [és a dir, a la Lòcrida]. Els forasters, en general, desconeixen la ubicació exacte del sepulcre. És un secret, a causa de la gent d'Orcòmenos, que el busca, diuen, perquè, d'acord amb un oracle, volen emportar-se'n les despulles i enterrar-les en el seu país.

Tal com anotava Jean Defradas (1954: 111), comentant aquest pasatge, «on voit que, si les Orchoméniens prétendaient avoir recueilli les restes d'Hésiode, les Locriens prétendaient les conserver cachés». Aquesta versió de la contalla contrasta amb la que Plutarc mateix ofereix en el seu comentari als vv. 639-640 de *Treballs i dies*:¹¹

δοίκτηρον δ' αὐτὴν ὁ Πλούταρχος ἱστορεῖ καὶ τότε εἶναι, Θεσπιέων ἀνελόντων τοὺς οἰκοῦντας, Ὀρχομενίων δὲ τοὺς σωθέντας δεξαμένων· ὅθεν καὶ τὸν θεὸν Ὀρχομενίους προστάξαι τὰ Ἡσιόδου λείψανα λαβεῖν καὶ θάψαι παρ' αὐτοῖς, ὡς καὶ Ἀριστοτέλης φησὶ γράφων τὴν Ὀρχομενίων πολιτείαν.

¹⁰ La *Vita* de Tzetzes precisa ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ. El *Certamen*, en canvi, es limita a dir παρ' αὐτοῖς ἔθαψαν («l'enterraren en llur país»), d'una manera genèrica. No resulta clar des d'on foren traslladades a Orcòmenos les despulles d'Hesíode. La majoria de fonts entenen que fou des de la Lòcrida. Tanmateix, Aristòtil (fr. 565 Rose) i Plutarc (fr. 82 Sandbach; però en altres indrets no és del mateix parer) semblen opinar que procedien de la mateixa Àscra. La confusió resulta agreujada pel fet que, tot i que, segons Tucídides i la majoria de fonts, l'escenari del presumpte crim havia estat la Lòcrida occidental (o Ozòlia), altres autoritats —entre les quals Alcídant i el compilador del *Certamen*— opten per la Lòcrida oriental, o Opúntia. Cf. West (2003a: 343). Per a una anàlisi només en part reeixida de tot aquest garbuix, cf. Kivilo (2010: 25-28).

¹¹ Fr. 82 Sandbach. Aquest comentari s'ha perdut i només ens n'han pervingut fragments, recollits fonamentalment en els escolis als mateixos *Treballs*.

Plutarc explica que, aleshores, [Ascra] estava despoblada, perquè la gent de Tèspies n'havia exterminat els habitants. Els supervivents, els havia acollit la gent d'Orcòmenos. Per això el déu [de Delfos] ordenà als d'Orcòmenos d'emparar-se de les despulles d'Hesíode i sebollir-les en el seu propi territori, tal com explica Aristòtil (fr. 565 Rose), en la seva *Constitució d'Orcòmenos*.

Veiem, doncs, que la translació de les despulles d'Hesíode s'hauria de relacionar amb la destrucció d'Ascra, la vila natal del poeta. Alguns supervivents haurien aconseguit de refugiar-se a Orcòmenos; des d'allí, hom va reclamar les tradicions ancestrals i les *sacra* dels refugiats.¹² Aquesta versió de la història implica que el poeta havia estat enterrat a la seva vila nadiua, no pas a la Lòcrida, tal com es desprenia de les altres contalles. El mateix Plutarc torna sobre l'argument de la mort violenta d'Hesíode a la Lòcrida, la descoberta del crim i el càstig que escaigué als assassins en el *De sollertia animalium* (xiii 969 d-e; xxxvi 984d), en funció de la presumpta innocència del poeta i de les intervencions preternaturals dels animals que van delatar els culpables; però no diu res sobre l'indret concret de la seva sepultura. Tampoc no és segur que hagi tingut una opinió inamovible sobre aquests particulars. Pel que fa als historiadors moderns, més aviat s'inclinen per considerar la translació de les despulles d'Hesíode com un fet ubicable vers els anys centrals del segle v a.C. —concretament, després del 447, la data de fundació de la Confederació beòcia, en la qual Orcòmenos va assumir un rol de primer pla.¹³ Força estudiosos accepten també la proposta de Plutarc en el text que acabem d'analitzar, i posen en relació el trasllat de les despulles d'Hesíode amb la destrucció d'Ascra per la gent de Tèspies.

Epigrames

Hem vist com diverses fonts (Pausànias, la *Vita* de Tzetzes, etc.) ens transmeten un parell d'epigrames que haurien figurat, presumptament, sobre

¹² Scodel (1980: 303): «The second burial seems to have been connected with the destruction of Ascra and removal of the survivors to Orchomenos». Cf. Beaulieu (2004: 103-117); Calame (1996: 50); Moggi & Osanna (2010: 430).

¹³ Cf. Wallace (1993: 165-171); Moggi & Osanna (2010: 425-430).

la tomba d'Hesíode. No sabem amb exactitud, però, si hi figurava l'un o l'altre, o eventualment tots dos.¹⁴ Aquests epigrames són força anteriors a les fonts que ens els han preservat. Ara bé, el nombre total d'epigrames hipotèticament destinats a la tomba d'Hesíode que ens han pervingut no són dos, sinó quatre. D'aquests, dos ens els ha transmès només l'*Antologia Palatina*: un és atribuït a Alceu de Messene (*A.P.* VII 55 = XII Gow-Page); l'altre, a un obscuríssim Demiürg, del qual no se sap res de res.¹⁵ Kivilo (2010: 28-33) ha estudiat aquestes quatre composicions, maldant per precisar llur destinació inicial i llurs relacions recíproques, amb l'objectiu de refer, en la mesura del possible, la història llegendària dels successius enterraments d'Hesíode. Les seves conclusions no em semblen pas inobjec-tables; però, per fortuna, no tenen incidència en la problemàtica que ens interessa avui. Ara i ací, dels quatre epitafis en qüestió, només ens ocuparan els dos que ens han arribat acomboiats d'un context narratiu i llegendari.¹⁶

El primer epigrama («Ascra és la seva pàtria fecunda...»), que hem transcrit ara fa un moment, és transmès pel *Certamen*, Pausànias, la *Vida* de Tzetzes i la *Palatina* (VII 54). Pausànias (IX 38, 10) l'atribueix a Quèrsias, un poeta d'Orcòmenos pràcticament desconegut:

τοῦδε τοῦ Χερσίου τῶν ἐπῶν οὐδεμία ἦν ἔτι κατ' ἐμὲ μνήμη, ἀλλὰ καὶ τάδε ἐπηγάγετο ὁ Κάλλιππος ἐς τὸν αὐτὸν λόγον τὸν ἔχοντα ἐς Ὀρχομενίους τούτου δὲ τοῦ Χερσίου καὶ ἐπίγραμμα οἱ Ὀρχομένιοι τὸ ἐπὶ τῷ Ἡσιόδου τάφῳ μνημονεύουσιν.

Dels poemes de Quèrsias, ja se n'havia perdut qualsevol record, a la meua època; però Callip també en fa menció, en la història que va consagrar a Orcòmenos. I, d'aquest mateix Quèrsias, la gent d'Orcòmenos també recorda la inscripció gravada sobre la tomba d'Hesíode.¹⁷

¹⁴ Page (1981: 160) opinava que l'epitafi atribuït a Píndar era el que havia figurat tradicionalment damunt la tomba. Més tard, «the Orchomenians decided to add a second epitaph, for whatever reason». Però, tal com ell mateix reconeix, les coses no són gaire clares.

¹⁵ *A.P.* VII 52 = FGE *vv.* 133-134 Page. Cf. Page (1981: 38), *ad loc.*: «Nothing is known about this bearer of an unique and surprising name [...]. This undistinguished epigram might be of any date within half a millennium».

¹⁶ Val a dir que l'epigrama d'Alceu de Messene, sense arribar a narrar la història de la mort d'Hesíode, també pressuposa la contalla en més d'un sentit.

¹⁷ Quèrsias sembla haver estat un poeta èpic local. Plutarc (*Banquet dels Set Savis* XIII 156e) el presenta com un contemporani i amic de Periandre, el tirà de Corint.

En canvi, la *Palatina* l'adjudica a Mnasalcas de Sició (xviii Gow-page), un poeta dels anys centrals del segle III a.C. Aquesta segona atribució sembla més encertada; hom diria que aquest text encaixa més bé amb el període hel·lenístic que no pas amb un autor èpic del primer Arcaisme.¹⁸

Pel que fa al segon epigrama, l'atribuït a Píndar, deu ésser, certament, espuri. Scodel (1980: 302) apunta, amb una certa ambigüïtat, que «while the attribution is generally, and rightly, dismissed, it is not inherently impossible». També Kivilo (2010: 31-32) intenta navegar entre dues aigües:

Some commentators regard its style as Hellenistic; therefore it is possible that the epigram is a Hellenistic forgery [...]. Other scholars believe, on the grounds of style and of the fact that Aristotle probably knew the epigram, that it may be of early origin.

El fet, tanmateix, que, si n'acceptàvem l'autenticitat, seria l'únic epigrama pindàric no espuri que coneixem, sumat als dubtes que suscita la hipòtesi d'un Píndar conreador del gènere epigramàtic, han fet que pràcticament tots els estudiosos es mirin la possible autoria pindàrica d'aquests versos amb moltíssim escepticisme. Deixant, però, de banda la qüestió de l'autenticitat, la majoria dels que han estudiat el tema estan d'acord que tant aquesta composició (sigui pindàrica o pseudopindàrica) com el «nucli dur» del relat sobre la mort d'Hesíode deriven, directament o de manera indirecta, de la *Constitució d'Orcòmenos* aristotèlica (fr. 565 Rose). No és pas que hom suposi que les aventures del vell Hesíode o la ubicació exacta de la seva tomba haguessin interessat *per se* al filòsof d'Estagira, més enllà de la seva notòria curiositat universal. Però aquestes llegendes constituïen un material important sobre el desenvolupament de la polis de Tèspies, amb l'absorció d'una sèrie de nuclis urbans, religiosos i polítics preexistents —com ara la petita Ascra, que, tal com hem vist, cercà la protecció d'Orcòmenos. Des d'aquest punt de vista, l'argument reclamava l'aten-

¹⁸ Ara bé, els parers dels estudiosos estan força dividits sobre la doble atribució. Schmid & Stählin (1929: 292) accepten els punts de vista de Pausànias i l'autoria de Quèrsias. Però l'argumentació de Gow & Page (1965: II 413) i Page (1981: 160), sense resultar del tot concloent, em sembla més persuasiva.

ció del filòsof, estudiós atent de les constitucions gregues. Resulta versemblant, d'altra banda, que Aristòtil manllevés aquests materials al *Museu* d'Alcidamant.¹⁹ D'Aristòtil, haurien derivat la contalla autors com Plutarc (i, segles més tard, el filòsof neoplatònic Procle, que va comentar els *Treballs* en clau alegòrica). El *Certamen* d'edat adrianea i la *Vita* hesiòdica de Tzetzes també remunten, en darrera instància, a Alcidamant —a través d'algun intermediari desconegut, en el cas de Tzetzes; i, pel que fa al *Certamen*, sens dubte a través d'Eratòstenes de Cirene, el gran erudit alexandrí.²⁰

Una vellúria «hesiòdica»

De la *Constitució d'Orcòmenos*, tanmateix, no en tenim cap citació literal. Valentin Rose va aplegar els escassos vestigis que ens n'han pervingut sota la rúbrica de fr. 565. La majoria d'aquests materials els hem anat discutint, ja; però ara cal afegir-hi una expressió proverbial, també recollida per Rose: τὸ Ἡσιόδειον γῆρας, «una vellúria hesiòdica». La frase feta en qüestió és glossada en els termes següents:²¹

τὸ Ἡσιόδειον γῆρας: Ἀριστοτέλης ἐν Ὀρχομενίων πολιτείᾳ δις τεθάφθαι φησὶ τὸν Ἡσιόδον καὶ ἐπιγράμματος τοῦδε τυχεῖν·

χαῖρε δις ἠβήσας καὶ δις τάφου ἀντιβολήσας,

Ἡσιόδ', ἀνθρώποις μέτρον ἔχων σοφίης.

παρόσον τό τε γῆρας ὑπερέβη καὶ δις ἐτάφη

19 Per a Alcidamant de Calcis, vegeu l'edició comentada d'Avezzù (1982); també López Cruces *et alii* (2005), amb bona traducció espanyola.

20 Vegeu l'*stemma* amb què Avezzù (1982: 86) resumeix les relacions entre totes aquestes obres. L'epilli d'Eratòstenes sobre la mort d'Hesíode i el càstig dels seus assassins (frs. 17-21 a la *Collectanea Alexandrina* de J.U. Powell) és mencionat específicament en el *Certamen*.

21 *Appendix Proverbiorum* IV 92, dins el *Corpus paroemiographorum Graecorum* de Von Leutsch & Schneidewin. El pregon interès d'Aristòtil i els estudiosos del Perípat envers la paremiografia són ben coneguts (cf. e. g. Wilson *et alii* a l'OCD³ s.v. «paroemiographers», pp. 1115-1116).

«UNA VELLÚRIA HESIÒDICA»: Aristòtil, a la *Constitució d'Orcòmenos*, explica que Hesíode va ésser enterrat dues vegades i que se li consagrà aquesta inscripció:

Salut, Hesíode, tu que has estat dos cops jove, i dos cops has baixat
a la tomba. Entre els homes tens la mesura de la saviesa.
—atès que va ultrapassar la vellúria i fou enterrat dues vegades.

Retrobem aquí el díctic atribuït a Píndar que ja ens havia aparegut en el *Certamen* i en la *Vida* de Tzetzes. El fet que aquest breu poema fos citat en el recull aristotèlic de les constitucions gregues devia contribuir decisivament a preservar-lo per a la posteritat, a despit de la seva atribució, tan incerta. Força segles més tard, la *Suda*, una enciclopèdia bizantina del segle x, recull la mateixa expressió proverbial i la comenta en termes gairebé idèntics; i també cita el díctic pseudopindàric. Omet, en canvi, qualsevol menció d'Aristòtil (*Suda* τ 732):

«UNA VELLÚRIA HESIÒDICA»: Es diu d'aquells que arriben a molt vells [ἐπὶ τῶν ὑπεργήρων]. [Sobre això], s'ha transmès també [φέρεται γὰρ καὶ] un epigrama de Píndar:

Salut, Hesíode, tu que has estat dos cops jove, i dos cops has baixat
a la tomba. Entre els homes tens la mesura de la saviesa.²²

Val a dir que el sentit exacte de l'expressió «τὸ Ἡσιόδειον γῆρας» resulta més aviat fluctuant i incert. Hom dóna entenent, de vegades, que significaria «una vellesa robusta i sanita». Sir Denys Page (1981: 160), *e. g.*, parla de «a popular saying about Hesiod, that he exhibited the vigour of youth for a second time in extreme old age». Però la *Suda* sembla deixar clar que el proverbi fa referència senzillament a aquells que arriben a una senectud excepcional.

22 La notícia, encara més abreujada, apareix també en els *Apophthegmata* d'un altre premiògraf, Arseni (CPG, volum II, Centuria XVIII, Sect. 12b).